

ЖИТТЄВО-СТИЛЬОВИЙ КОНЦЕПТ МОТИВАЦІЙНО-СМИСЛОВОЇ РЕГУЛЯЦІЇ: ПРОФЕСІЙНА МЕТОДОЛОГІЯ І ПРАКТИКА

Жанна ВІРНА

Copyright © 2009

Проблема взаємозв'язків людини і професії набуває в наш час неабиякого значення насамперед через те, що на початку ХХІ століття принципово змінилася не тільки структура професій, а насамперед структура сучасного виробництва у цілому, причому як матеріального, так і духовного. Саме принципові депланації останнього визначають, зі свого боку, кардинальні трансформації й у структурі професій, і в наборі вимог до професіоналів, і, зрештою, у психологічних чинниках, котрі спричинюють сам професійний вибір.

Зазначимо лише деякі, суто зовнішні чинники, які впливають на тенденції професіоналізації в сучасному світі. По-перше, це переважання фахових, ґрунтовних, досконалих знань як таких. По-друге, це руйнування традиційних, зумовлених державами, кордонів на шляху міграції робочої сили. По-третє, надзвичайне інтенсифікування як вертикальної, так і горизонтальної мобільності населення. Але головним чином мовиться про зростання інтелектуальності праці, що вимагає надпрофесіоналізму, і в той же час – про появу величезної кількості робочих місць, особливо у сферах обслуговування та на підприємствах із найсучаснішими технологіями, які, попри декларування високого рівня вимог до працівника, майже зовсім не потребують ніяких спеціальних знань, лише навичок, як-от скажімо, робота на швейному комп'ютеризованому верстаті.

Зрозуміло, що за таких умов, тим більш з огляду на стан занепаду виробничої сфери у пострадянському суспільстві, психологічні проблеми професіоналізації, передусім молоді, заслуговують і власне наукового, і просто зацікавленого, з позицій людяності та здорового глузду, аналізу. У зв'язку з цим все частіше

постає питання про важливість поглибленого науково-психологічного обґрунтування різноманітних видів трудової діяльності та розробки надійних критеріїв професійної придатності людини до тих чи інших видів праці. Зазначена проблема не є новою, проте особливо на переломних етапах соціально-економічного розвитку суспільства, вона набуває особливої актуальності. Як відомо, така проблема на початку ХХ століття вже піднімалася психотехніками, однак, через певні обставини, вона не отримала свого розвитку. Тому потрібна кваліфікація людини за психологічним критерієм і водночас на рівні фундаментальних досліджень різноманітних видів професійної діяльності.

Відсутність психологічних узагальнень гальмує процес професійного добору спеціалістів, унеможливорює прогноз їхньої професійної успішності. Також перелік психологічних вимог постає неодмінною умовою ефективною підготовки спеціалістів відповідно до перспектив їх професійного зростання.

В останні десятиліття психологічні дослідження особистості фахівця спрямовувалися як на пошук окремих індивідуально-психологічних особливостей, значущих для тієї чи іншої професійної діяльності, так і в напрямку встановлення взаємозв'язку між професійно важливими рисами особистості та конкретними вимогами професійної діяльності. Здійснений нами аналіз відповідних літературних джерел з досліджуваної проблеми дав змогу встановити сплеск інтересу науковців до *особистості фахівця як відкритої психологічної системи, здатної до самореалізації в різноманітних умовах набуття ним професійного досвіду.*

Новий підхід потребує й нової **професійної методології** як сукупності методологічних процедур і відповідних їм мисленневих форм,

зорієнтованих на розуміння складних явищ у їх структурній самодостатності, становленні та уособленні стосовно гетерогенного доквілля [4]. Обґрунтовуючи *життєво-стильову концепцію особистості*, зрозуміло, що культивується *типологічний підхід*, який є більш евристичним у лоні конкретних експериментальних досліджень. Крім того, типологізаційні процедури починають використовуватися дослідником або методологом як ідеалізовані засоби мислєдіяльності, котрі й забезпечують відкриття нових типів і типологій. Отже, *типологічний метод* – це результат глибинного осмислення і системного відрефлексування процедури типологізації як логіко-методологічної цілісності.

Ідея обґрунтування життєво-стильової концепції особистості має своїм теоретичним підґрунтя вивчення особистості як складної системи саморегуляції, де окреме місце займає *мотиваційно-смілова регуляція особистісної реалізації*. При цьому смисл розглядається як складова структури особистості, з одного боку, і як фактор регуляції діяльності, – з іншого. Порівняльний аналіз специфіки побудови систем регуляції на особистісному та діяльнісному рівнях показав їх тісний взаємозв'язок: функціональна архітектоніка діяльності знаходить свій відбиток на особистісному рівні, що забезпечує відповідний рівень регулювання.

Евристичність такого підходу підтверджується й чисельними результатами досліджень: 1) структурної характеристики смислу через вивчення: особистісного смислу (О.М. Леонт'єв); відношень (В.М. Мясичев); вищих утворень структури особистості (Б.Г. Анан'єв); фіксованої установки (Д.М. Узнадзе); внутрішньої позиції особистості (Л.І. Божович); уявлення про іншу людину (О.О. Бодальов); диспозиційного блоку (В.О. Ядов); стійкості особистості (В.Є. Чудновський); та 2) регуляторної функції смислу через трактування: самовизначення людини як специфічного способу її існування (С.Л. Рубінштейн); афективне насичених значущих переживань (П.В. Басін); принципу значущості (І.Ф. Добринін); ролі значущості у визначенні ситуативної стратегії поведінки (В.Г. Асєєв); провідної ролі процесу смислотворення у подоланні особистістю критичних життєвих ситуацій (Ф.Ю. Василюк) [2].

Подальші дослідження проблеми мотиваційно-смілової регуляції у структурі діяльності передбачають розгляд: потреб і мотивів як рушійних сил поведінки і діяльності людини; різноманітності форм і рівнів психічної активності;

структурно-функціональної організації смислових утворень особистості та рівнів їх усвідомлюваності; проблеми співвідношення ситуативного й транситуативного у процесі регуляції діяльності.

Результати теоретичних та емпіричних досліджень мотиваційно-смілової регуляції у структурі свідомості зосереджуються: 1) у сфері ціннісно-смілової структури самосвідомості у вигляді негативних і конфліктних смислів (В.В. Столін); смислових конструктів (М. Кальвіньо); актуальної самооцінки і рівня домагань особистості (О.Т. Соколова); емоційно-ціннісного ставлення до себе як прояву самоповаги (І.С. Кон) та самоставлення (С.Р. Пантелєєв); особливостей побудови внутрішнього діалогу в його зв'язках із різноманітними структурами конфліктних смислів (А.В. Визгіна) та психологічними механізмами професійного самовизначення особистості (В.О. Байметов); 2) у сфері семантичного простору свідомості через вивчення внутрішніх функцій співвідношення, впорядкування, трансформації смислових структур, які визначають буття людини у світі (О.Ю. Артем'єва, Ф.Ю. Василюк, Н.Н. Корольова, О.О. Кронік, О.С. Сухоруков, К.Є. Хорошилова, О.М. Еткінд та ін.); структури суб'єктивної реальності в індивідуально-специфічних параметрах категоризації суб'єктивного досвіду, що артикульовані у поняттях образу світу (О.М. Леонт'єв), актуальні координати досвіду (О.Ю. Артем'єва), категоріальна структура індивідуальної свідомості (О.Г. Шмельов), координати семантичних просторів (Д.О. Леонт'єв), особистісний конструкт (В.Ф. Петренко) [2].

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що мотиваційно-смілові утворення особистості взаємопов'язані в єдину систему ковітальної регуляції, утворюючи в її межах відносно автономні динамічні смислові підсистеми, кожна з яких охоплює низку згармонізованих різнорідних мотиваційно-смілових структур та забезпечує смислову регуляцію певної сфери життєдіяльності, або будь-якого окремого її акту. При цьому особистість утверджується як особлива регуляторна система, що забезпечує підкорення життєдіянь суб'єкта стійкій ієрархізованій структурі відношень із світом.

Підсумковим етапом цього дослідження є обґрунтування *життєво-стильового концепту мотиваційно-смілової регуляції особистісної реалізації*, у якому подано узагальнення наукових розробок у вивченні особистості як складного регуляторного механізму. Названий концепт дає змогу розглядати мотиваційно-

смыслову регуляцію як системне явище, яке об'єднує зміст функціонування діяльності і свідомості людини у спільну цілісність. Наукова інтерпретація цього явища здійснюється у площині співвідношення: 1) функціональної та перспективної сфер життєвого часового простору особистості, де відбувається диференціювання людиною життєвого простору на минуле, теперішнє і майбутнє. При цьому минуле і теперішнє у життєдіяльності розуміються як функціональна зона конкретних дій і вчинків, а майбутнє – як перспективна зона, у якій людина виявляє свою активність у планах, очікуваннях й переживаннях; 2) дієвої реалізації особистості у зонах її актуального та потенційного досвіду, коли виділяються зона засобів здійснення діяльності, де людина фіксує змістову сторону мотиваційної настанови і безпосередньо зайнята побудовою діяльності для реалізації цієї настанови (актуальна), і зона формування цілей, де відбуваються в основному змістово-смыслові зміни значущості діяльності і поведінки особистості (потенційна).

Актуально-функціональна сфера життєвого простору особистості реалізується засобами *мотиваційно-спонукального, емоційно-ситуативного та когнітивного* механізмів функціонування, а потенційно-перспективна сфера – засобами *аксіологічного, рефлексивного та антиципаційного* механізмів. Розкриття психологічного змісту останніх підтверджує їх інтегральне функціонування у багаторівневих регуляційних системах діяльності й свідомості та уможлиблює пояснення проявів мотиваційно-смыслові регуляції у життєвому стилі особистості.

Отже, проблема мотиваційно-смыслові регуляції трансформується у проблему *життєвого стилю особистості*, де розгортаються основні життєві тенденції особистісної реалізації: з одного боку, як підпорядкування смысловим регуляційним впливам, які наявні у блокуванні виходу людини за межі наявних поведінкових схем, відповідно й за межі життєвих обставин, а з другого – як подолання зовнішніх регуляційних дій задля виходу на рівень самореалізації.

Механізми актуально-функціонального та потенційно-перспективного розгортання у часі людського життя визначають динаміку психічних процесів, властивостей і станів особистості. Загалом особливості психічних явищ пов'язані з ієрархізованістю ситуацій, видів життєдіяльності, у яких вони виявляються й узагальню-

ються. Такі узагальнення наявні упродовж онтогенезу й кристалізуються у життєвому стилі, що обраний конкретною особою як форма самореалізування.

У результаті обґрунтування життєво-стильового концепту мотиваційно-смыслові регуляції окреслюється й перспективність створення *ефективного методу діагностики особистості*, який дав би змогу, поряд із фіксацією особистісних властивостей, оцінити і впорядкувати ситуації та події життя обстежуваних в актуально-функціональній та потенційно-перспективній сферах досвіду. Такий метод, як припускається, може стати високоінформаційним і високовалідним засобом для прогнозу траєкторій життєвого шляху і професійного розвитку особистості.

Обґрунтовуючи нагальність упровадження методу визначення стилю мотиваційно-смыслові регуляції професійної реалізації, вважаємо за доречне деталізувати такий підхід наступними положеннями: 1) практичні проблеми ефективної професійної реалізації розв'язуються за умов розуміння особистості як інтегративної індивідуальності та суб'єкта діяльності; 2) стиль мотиваційно-смыслові регуляції професійної реалізації як системне та багаторівневе утворення спричинюється певним симптомокомплексом різнорівневих властивостей інтегральної індивідуальності; 3) цей стиль також пов'язаний із прагненням особистості досягати ефективних результатів діяльності відповідно до її вимог (аспект пасивної адаптації) та з орієнтацією на розвиток, видозміну самої діяльності та її суб'єкта під час перебігу цього процесу (аспект активної адаптації); 4) він, крім того, являє собою індивідуально зумовлений процес становлення і здійснення професійної діяльності, котрий інтегрує її структурні формовияви і трансформаційні тенденції у вигляді "стильового циклу": початковий потенціал – його реалізація – новий потенціал і т. д.

Процесна і результативна характеристики професійного досвіду дають змогу виділити домінуючий аспект мотиваційно-смыслові регуляції особистісної реалізації у всіх проявах особистості як суб'єкта профдіяльності. Зокрема, *процесна* характеристика виявляється у поетапному усвідомленні особистістю професійних перцептивно-когнітивних блоків діяльності та свідомому прийнятті вимог щоденного практикування шляхом набуття конкретних умінь і навичок, а *результативна* – у почутті задоволеності процесом діяльності, у тому числі й завдяки формуванню відповідного

професійного стилю, який у системі відношень “людина – людина” має відігравати функцію загального життєвого стилю, або способу життя.

Знання стильових характеристик мотиваційно-сислової регуляції уможлиблює прогнозування ймовірної ефективності професійної реалізації особистості і пояснення певних бар’єрів у професійній та навчально-фаховій діяльності. Відтак закономірно, що загальна модель професійного становлення особистості охоплює компоненти вибору, навчання, адаптації та особистісної реалізації професіонала. Ці компоненти відповідають основним етапам набуття фахового досвіду в такій наступності: оптація → цільова оптація → адепта → адаптація → інтернала → майстер. Так реалізується процес усвідомлення особистістю образу професійної діяльності, шлях збагачення нею навичок і вмінь та вироблення на цій основі самобутнього стилю діяльності.

Процесна характеристика набуття особистістю професійного досвіду супроводжується збагаченням змісту її уявлень про себе та власний шлях психокультурного розвитку, що виявляється як у рефлексії образу професійної діяльності, так і в усвідомленні особистістю себе як професіонала. Отож результатом такого набуття є зміст *професійної ідентифікації*, яка, за оптимальних варіантів її становлення, постає у протилежних формах – як позитивна, або як негативна, що спроможні диференціюватися й на проміжні форми. Внаслідок модифікації тесту колірних ставлень А.М. Еткінда було виділено чотири форми професійної ідентифікації – контрастно-позитивна, перспективно-позитивна, контрастно-негативна і перспективно-негативна [3].

Вивчення змісту профідентичності фахівця на кожному з виділених етапів його професійного становлення, а також аналіз мотиваційно-сислових утворень, які інтегрують мотиваційні й ціннісні тенденції, становлять основу цілісної психологічної характеристики особистості у її стильових особливостях службової реалізації. Система симптомкомплексів особи та автобіографічні відомості про неї істотно доповнюють розуміння психологом стильових проявів її мотиваційно-сислової регуляції професійного зреалізування.

Кожен етап професійного становлення, як відомо, спричинений факторами зовнішньої та внутрішньої мотивації, зіткнення яких у реальних ситуаціях щоденного практикування завершується особистісним вибором альтернатив професійної реалізації. Аналіз імовірних

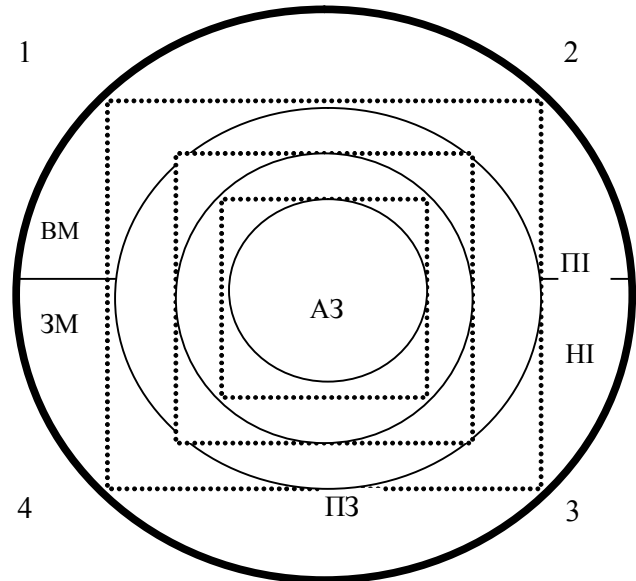

Рис. 1.

Схема операційно-тенденційної фіксації професійного досвіду особистості

Примітки:

- АЗ – актуальна зона професійної реалізації особистості;
- ПЗ – потенційна зона професійної реалізації особистості;
- ВМ – внутрішня мотивація;
- ЗМ – зовнішня мотивація;
- ПІ – позитивні форми професійної ідентифікації;
- НІ – негативні форми професійної ідентифікації;
- – етапи професійної діяльності (I, II, III);
- 1, 2, 3, 4 – гармонійний, стимулюючий, індиферентний, деструктивний типи мотиваційної взаємодії.

варіантів прояву такої взаємодії зовнішнього та внутрішнього мотивувань дає змогу виокремити два типи взаємодії – позитивний і негативний, кожен з яких розмежовується на підтипи: перший – на гармонійний і стимулюючий, а другий – на індиферентний і деструктивний. Запропонована схема операційно-тенденційної фіксації професійного досвіду дозволяє обґрунтувати основні орієнтири визначення стилю мотиваційно-сислової регуляції професійної реалізації особистості (*рис. 1*).

Ціннісні орієнтації набувають двох форм, котрі, поряд із змістовим наповненням типів мотиваційної взаємодії, постають як регуляційні чинники набуття професійного досвіду: *адекватна*, що відповідає можливостям професійної реалізації особистості, і *неадекватна*, яка перешкоджає цим можливостям чи блокує їх формовияв. Якщо актуальну зону професійного досвіду становлять сформовані вміння сприйняття й узагальнення вимог, у яких лю-

дина знаходить смислову цінність соціальної реалізації, то потенційну – її ставлення до того, у чому вона реалізується шляхом розроблення певної стратегії подальшого професійного вдосконалення. Звідси очевидно, що психологічне пізнання стилів мотиваційно-смислової регуляції професійної реалізації потрібно проводити не тільки у сфері актуального досвіду, а й у потенційній перспективі, тобто фіксуючи функціональні профспроможності і способи на кожному з етапів її фахового становлення.

У нашому дослідженні виділені два рівні фіксації професійного досвіду: 1) *операційний* (поетапний) – здійснюється протягом певного часу (етапу) і визначає ступінь актуального усвідомлення вимог профдіяльності; 2) *тенденційний* (довготривалий) – уреальнюється упродовж тривалого проживання особистості в умовах практичної діяльності і визначає діапазон її потенційної професійної реалізації. Комплексне застосування операційної та тенденційної фіксації вказаного досвіду дає змогу простежити *структурно-функціональні* (актуальний досвід) та *динамічні* (постактуальний досвід) закономірності мотиваційно-смислової регуляції професійної реалізації особистості.

Особливості операційної фіксації професійного досвіду в різних комбінаціях психологічної наповненості форм відповідної ідентифікації та змісту взаємодії зовнішньої і внутрішньої мотивацій із наступним визначенням адекватності (чи неадекватності) ціннісної регуляції у професійній реалізації особистості становлять основу диференціації стилів мотиваційно-смислової регуляції актуального профдосвіду. Аналогічно тенденційна фіксація задає стилі мотиваційно-смислової регуляції професійної реалізації, які характеризують постактуальну специфіку прояву досвіду. Операційна фіксація останнього на кожному етапі становлення вказаної реалізації емпірично здійснювалася за: а) чотирма вищеназваними формами професійної ідентифікації, кожній з яких властивий специфічний психологічний зміст як комплексне зорієнтування індивідуального стилю саморегуляції й особистісних властивостей, б) чотирма вищеокресленими типами взаємодії зовнішньої та внутрішньої мотивацій, в) двома формами (адекватна і неадекватна) ціннісної регуляції професійної реалізації особистості.

Психологічний зміст результатів оцінки операційної фіксації професійного досвіду уможливорює виокремлення двох контрастних за своїм змістом стилів мотиваційно-смислової регуляції професійної реалізації: *конструктив-*

ний (рефлексивний) та *деструктивний* (не-рефлексивний), які проявляються лише на стійкому рівні вираження збігу контрастних форм професійної ідентифікації і типів взаємодії зовнішньої та внутрішньої мотивацій.

Зазначені особливості співвідношення форм професійної ідентифікації та типів взаємодії зовнішньої і внутрішньої мотивацій, особистісних властивостей, ціннісних орієнтацій та автобіографічних показників водночас дають змогу відстежити динаміку їх вираження на основних етапах професійного становлення особи під час навчання у ВНЗ: 1 – *стиль конструктивного вдосконалення*; 2 – *стиль заперечення конструктивного вдосконалення*; 3 – *стиль деструктивного репродукування*; 4 – *стиль подолання деструктивного репродукування*; 5 – *нестійкий стиль*.

Вивчення психологічного змісту виділених стилів дозволило обґрунтувати основні характеристики їх внутрішньої структури. Так, *стиль конструктивного вдосконалення* вирізняється високими показниками інтроверсії, розвинутими комунікативними здібностями й врівноваженістю, які знаходять реалізацію у розвитку самоповаги, аутосимпатії, очікуванні позитивного ставлення від інших та готовності до конкретних проявів самоінтересу і саморозуміння; інтернальною регуляцією соціальної поведінки у сферах досягнень, суспільного виробництва та міжособистісних стосунків, розвинутою рефлексією минулих і майбутніх сумних подій життя. *Стиль деструктивного репродукування* займає протилежну позицію, тому що йому притаманні екстраверсія, невротичність, дратівливість, спонтанне відреагування і реактивна агресивність, екстернальні механізми соціальної регуляції поведінки у сфері міжособистісних стосунків і вираженої продуктивності життя у минулих радісних подіях; зміст самоставлення виявляється у розузгодженості самоповаги, аутосимпатії, очікування позитивного ставлення від інших та особливостей розвитку самоінтересу.

Стиль подолання деструктивного репродукування за психологічними характеристиками наближений до стилю конструктивного вдосконалення. Однак на загальному фоні інтроверсійного реагування у ньому наявні депресивність і сором'язливість, які виявляються у самозвинуваченні та інтернальній регуляції соціальної поведінки у сфері невдач. *Стилю заперечення конструктивного вдосконалення* притаманне зростання напруженості нервово-психічного стану, високі показники екстраверсії та нестабільності знаходять прояв у

невротичності, дратівливості і реактивній агресивності, що є ознакою емоційної нестійкості та афективного реагування на звичайні життєві ситуації; показники самоствалення демонструють зв'язок лише з факторами внутрішньої готовності особистості до конкретних дій, сповнених самовпевненості та саморозуміння, екстернальні механізми соціальної регуляції поведінки демонструють проблемність у вирішенні сімейних, виробничих та міжособистісних ситуацій. *Нестійкий стиль* демонструє невротичність, спонтанну і реактивну форми агресії, які пов'язані із відсутністю самоінтересу і саморозуміння обстежуваних. Надмірні витрати психоемоційної енергії в них виражаються в екстраверсійних реакціях нестриманості і дратівливості, які блокують інтернальні механізми регуляції соціальної поведінки у форматі ділових досягнень і сфері міжособистісних стосунків; водночас продуктивність життя і сила переживань локалізуються у минулих радісних подіях життя.

Результати впровадження *методу визначення стилю мотиваційно-сміслової регуляції професійної реалізації* на рандомізованій вибірці психологів підтвердили можливість плідного емпіричного дослідження процесно-результативних характеристик професійного досвіду засобами його операційної та тенденційної фіксації. До того ж перша вказує не тільки на мотиваційно-сміслові координати у площині професійного розвитку людини, а й окреслює орієнтири особистісно-типологічної самореалізації.

Вищеохарактеризова протилежність стилів мотиваційно-сміслової регуляції актуального професійного досвіду зумовлена контрастним психологічним змістом, який визначає рівень готовності особистості до професійної діяльності. Це – рівень професійної спеціалізації, де особистість використовує актуальні потенції відповідно до своїх психологічних ресурсів, надаючи їм статусу постакуальної оперативності. Згідно з виділеними етапами професійного становлення, актуальний професійний досвід психолога на кожному з них спричинений впливом тенденцій мотиваційно-сміслової регуляції, постакуальна оперативність яких створює засадничі передумови його конструктивної або деструктивної стабільності.

Обґрунтування типологій особистості та їх взаємозв'язку із стилями мотиваційно-смілової регуляції актуального професійного досвіду не є випадковим. Конструктивний стиль цієї регуляції демонструють типи юнгівського інтроверта та соціально-корисної осо-

бистості (А. Адлер), а деструктивний стиль – типи юнгівського екстраверта та особистості з ринковою орієнтацією (Е. Фром). Кожен тип особистості у його психологічному наповненні виявляє потенціал функціональних можливостей і може розглядатися як постакуальна оперативність наявного професійного досвіду.

Визначення особливостей співвідношення поданої вище типології стилів мотиваційно-смілової регуляції актуального професійного досвіду із типологією розв'язання консультативних проблем як ситуацій конструктивної чи деструктивної взаємодії психолога з клієнтом підтвердило факт випередження деструктивних аспектів консультування шляхом намагання першого особистісно узгодити з другим обраний спосіб і техніку майбутньої психотерапевтичної взаємодії.

Здобуваючи власний професійний досвід, людина шляхом актуалізації мотиваційно-сміслових координаційних вимірів перетворює його у стійкий простір життєздійснення. Подана схема розташування стилів мотиваційно-смілової регуляції, які стали результатом тенденційної фіксації актуального професійного досвіду, демонструє їх полярність за такими критеріями: *стабільність* (+1 та -1), де виділяються два типи стилю – конструктивного вдосконалення і деструктивного репродукування, та *нестабільності* (2, 3, 4), де локалізуються стилі заперечення конструктивного вдосконалення, подолання деструктивного репродукування та нестійкості; *активної адаптації* (+1, 2) – стилі конструктивного вдосконалення і деструктивного подолання; та *пасивної адаптації* (-1, 3) – стилі деструктивного репродукування та заперечення конструктивного вдосконалення (нестійкий стиль виявився за межами даного критеріального оцінювання) (*див. рис. 2*).

З метою обґрунтування встановленої *типології стилів мотиваційно-смілової регуляції професійної реалізації* нами був проведений їх категоріально-типологічний аналіз за допомогою категорій **актуального і потенційного, континуального і дискретного, інерційного та змінювального**. Результати цього аналізу знайшли відображення у таких профілях: 1) *інерційна континуальність* (стиль конструктивного вдосконалення, деструктивного репродукування) – *змінювана дискретність* (нестійкий стиль) та 2) *змінювана континуальність* – *інерційна дискретність* (стилі заперечення конструктивного вдосконалення і подолання деструктивного репродукування). Кожен профіль

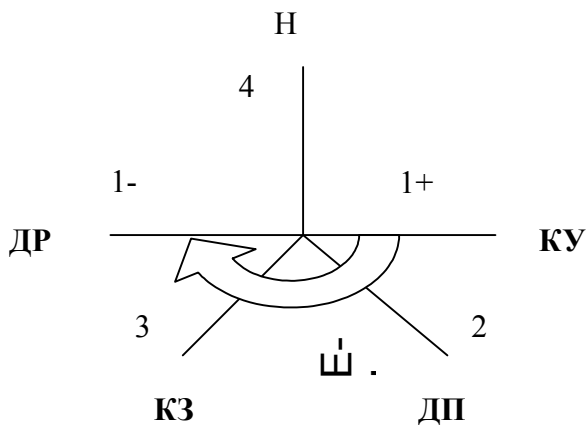

Рис. 2.

Схема співвідношення стилів мотиваційно-смыслової регуляції професійної реалізації

Примітка:

- КУ — стиль конструктивного вдосконалення;
- ДР — стиль деструктивного репродукування;
- КЗ — стиль заперечення конструктивного вдосконалення;
- ДП — стиль подолання деструктивного репродукування;
- Н — нестійкий стиль.

у категоріальному описі структурно-часових особливостей формування професійного досвіду підтверджує зміст конструктивних (стабільність, активна адаптація) і деструктивних (нестабільність, пасивна адаптація) тенденцій стильового прояву мотиваційно-смыслової регуляції професійної реалізації особистості (табл. 1).

Пропонована матриця уможлиблює виділення двох профілів: а) інерційна континуальність – змінювальна дискретність, та б) змінювальна континуальність – інерційна дискретність, які стосовно один одного займають позицію взаємозалежності (X):

– профіль “інерційна континуальність – змінювальна дискретність (X)” характеризується полярністю інерційно-змінювального та континуально-дискретного в картині майбутнього, що свідчить, з одного боку, про можливість безперервного сприйняття життєвих ситуацій і перенесення їх у майбутнє, коли суб’єкт занурений у них і навіть може не фіксувати у свідомості їх завершення (ці ситуації переважно є стабільними, без внутрішнього прагнення до їх змінювання), а з другого – про вірогідність дискретного сприйняття цих ситуацій, котре супроводжується віддаленістю майбутнього від теперішнього, що не тільки розширює (“розмиває”) межі актуального, але й спричиняє переживання суб’єктом свого “випадання” із течії життя (такі ситуації вирізняються змінювальною, внутрішньо стрибкоподібною, динамікою посилення, послаблення, згортання, розширення тощо);

– профіль “змінювальна континуальність – інерційна дискретність (X)” характеризується полярністю інерційно-змінювального та континуально-дискретного в картині майбутнього, що підтверджує, з одного боку, можливість безперервного сприйняття актуальної життєвої ситуації у майбутньому, коли суб’єкт переживає своє надзосереджене динамічне долучення до неї задля повної її локалізації у перспективі, а з другого – про таке майбутнє сприйняття цієї ситуації, коли усвідомлюються рамки обмежених дискретностей у часі та фіксується у свідомості їх унікальна й неповторна завершеність.

Категоріально-типологічний опис стилів мотиваційно-смыслової регуляції професійної реалізації особистості підтверджує наявність їх трансформаційних – конструктивних чи деструктивних – тенденцій вияву стабільності-нестабільності, активної і пасивної адаптацій,

Таблиця 1

Матриця категоріально-типологічного аналізу стилів мотиваційно-смыслової регуляції професійної реалізації особистості

Статичне	Динамічне	
	інерційне	змінювальне
Актуально-потенційна континуальність	стиль конструктивного вдосконалення; стиль деструктивного репродукування	стиль заперечення конструктивного удосконалення; стиль подолання деструктивного репродукування
Актуально-потенційна дискретність	стиль заперечення конструктивного вдосконалення; стиль подолання деструктивного репродукування	нестійкий стиль

рефлексивності-нерефлексивності, а також окреслює структуру простору актуального і потенційного життєздійснення у прогностичних профілях ставлення до майбутнього, за якими простежуються тенденційні зміни у форматі: профіль *інерційна континуальність – змінювальна дискретність* і тенденція *стабільності – нестабільності*; профіль *змінювальна континуальність – інерційна дискретність* і тенденція *нерефлексивно-пасивної та рефлексивно-активної адаптації*.

Теоретико-психологічне схарактеризування моделі мотиваційно-сміслової регуляції професійної реалізації особистості дозволяє надати перевагу у її функціонально-динамічній структурі стильовим особливостям цієї регуляції, які є не лише першопричиною професійної активності особистості, а й окреслюють зону прогностичних перспектив, які “запускають” механізми передбачення в управлінні професійною і навчально-фаховою діяльностями шляхом деталізації розгортання змістово-часового простору активності професіонала в майбутньому.

Якщо у такій постановці проблеми акцентувати увагу на вивченні стилів мотиваційно-сміслової регуляції професійної реалізації, то зрозуміло, що проблемність стимулюватиме її системне розв’язання, адже запропонований метод визначення окреслених стилів регуляції у своїх діагностичних і прогностичних можливостях вирішує як питання актуальної фіксації результативних показників долучення людини до професійної діяльності, так і вказує на широкі пояснювальні горизонти вивчення потенційних меж професійної реалізації через тенденційні фіксації у форматі лонгітюдних досліджень.

Об’єктивна довготривалість та багатоступінь професійного самовизначення зумовлені динамікою життєвого шляху, розширенням з віком діапазону соціальних відносин, які конкурують із професійною діяльністю, і тим самим блокують розвій актуальних професійних здібностей. Тому дуже важливим є момент відстеження тенденційних змін актуального фахового досвіду на кожному з етапів його набуття. Володіючи арсеналом таких емпіричних даних, можна створити прогностичну карту ймовірності виникнення конструктивних (деструктивних) стильових тенденцій формування такого досвіду. Водночас ґрунтовне знання стильових особливостей мотиваційно-сміслової регуляції профреалізації, як підтверджує ділове повсякдення, допомагає запобігти дезадаптаційним

зрушенням у системі професійного розвитку особистості.

Наостанок опису поданої моделі мотиваційно-сміслової регуляції професійної реалізації та обґрунтування її стильових рамок актуального і постактуального складових досвіду спробуємо окреслити основні правила створення прогностичних карт ймовірності вияву того чи іншого стилю мотиваційно-сміслової регуляції професійної реалізації.

Операційна фіксація актуального професійного досвіду дозволяє виділити два типи стилів – конструктивний і деструктивний (КС і ДС), внутрішній потенціал яких визначається змістом професійної ідентифікації (Ід’ або Ід’’ – позитивна і, відповідно, негативна форми професійної ідентифікації) та адекватною мотивацією як активізуючого фактора в усвідомленні структури діяльності ($f(сд)$) та її суб’єктивно зручних умов для людини ($f(уд)$).

У процесі тенденційної фіксації потенційного професійного досвіду нами виокремлені стилі мотиваційно-сміслової регуляції професійної реалізації, які, відповідно до змістово-психологічного наповнення та категоріально-типологічного аналізу, займають дві позиції – рефлексивний активно-адаптивний стиль (РААС) та нерефлексивний пасивно-адаптивний стиль (НПАС).

Потенціал виникнення рефлексивного активно-адаптивного стилю мотиваційно-сміслової регуляції професійної реалізації слушно визначати як співвідношення наявності позитивної професійної ідентифікації із мотивацією усвідомлення структури діяльності ($f'(сд)$) та її суб’єктивно зручних умов для людини ($f'(уд)$) до прояву конструктивного стилю зазначеної регуляції досвіду:

$$РААС = [(КС)] \div Ід' \times [f'(сд) + f'(уд)].$$

Потенціал виникнення нерефлексивного пасивно-адаптивного стилю мотиваційно-сміслової регуляції професійної реалізації визначається як співвідношення наявності негативної професійної ідентифікації із мотивацією усвідомлення структури діяльності ($f''(сд)$) та її суб’єктивно зручних умов для людини ($f''(уд)$) до прояву деструктивного стилю названої регуляції досвіду:

$$НПАС = [(ДС)] \div Ід'' \times [f''(сд) + f''(уд)].$$

Пропоновані алгоритми потенціалу виникнення стилів постактуального професійного

досвіду знаходяться у полярній залежності між собою: позитивні форми такої ідентифікації продукують вияв конструктивного стилю актуального досвіду, відповідно негативні форми ідентифікації – деструктивного стилю:

$$I_d'(КС) \leftrightarrow I_d''(ДС).$$

Загальний потенціал виникнення конструктивного стилю мотиваційно-сислової регуляції професійної реалізації визначається як співвідношення прояву деструктивного та конструктивного стилів актуального професійного досвіду:

$$I_d'(КС) = \frac{I_d'(КС)}{I_d''(ДС)} .$$

Для підвищення значущої (силової) характеристики (S) конструктивних тенденцій вияву актуального професійного досвіду потрібно збільшувати показники позитивних форм професійної ідентифікації в деструктивному стилі мотиваційно-сислової регуляції, що закономірно приведе до їх вагового (кількісно-якісного) вирівнювання:

$$S = \frac{I_d'(КС)}{I_d''(ДС)} .$$

Отже, основна роль у функціонуванні моделі мотиваційно-сислової регуляції професійної реалізації особистості відводиться змістово-процесним характеристикам профіідентифікації, на основі якої й відбувається адекватна орієнтація людини у просторі вимог до неї професійної діяльності. Ця ідентифікація як усвідомлення образу такої діяльності реалізує уявлення особистості про власне майбутнє, котре є невід'ємною частиною її життєвого шляху й утворює суб'єктивний образ її фахового зростання.

ВИСНОВКИ

1. У цілому обстоюваний підхід до вивчення мотиваційно-сислової регуляції у професійному досвіді та результати проведеного дослідження є продовженням розвитку положень *генетичної психології С.Д. Максименка [3]* та ідей *конструктивної психології* щодо проектування принципово нових механізмів регуляції діяльності на основі необмежених можливостей удосконалення людини у процесі

поступального розвитку суспільства. Причому реалізація таких ідей відображається в умінні сучасної особи-громадянина самостійно приймати рішення та користуватися оновленими психологічними механізмами, а за потреби й відмовитися від них. Зрозуміло, що функцію розширення її можливостей щодо самоуправління виконує психолог, основне професійне завдання якого – збільшувати варіативність відомих механізмів саморегуляції клієнтів шляхом розширення умов індивідуалізації їхнього психічного життя та захисту від масових маніпулятивних впливів, які базуються насамперед на стандартах, стереотипах, однотипних схемах учинення. Вочевидь у професійному житті кожного фахівця, професіонала, спеціаліста спостерігаються ідентичні моменти.

2. У зв'язку із вищевказаним психологів сьогодення повинні цікавити не тільки психологічні й особистісні втрати як наслідок жорстких соціально-економічних впливів, що деформує процес професіоналізації, але й витоки збереження особистості, синтезованої у її мотиваційно-сислової сфері, які успішно можуть бути виявлені за допомогою методу визначення стильових особливостей мотиваційно-сислової регуляції і, за умов експериментального аналізу, інтерпретуватися як психологічний факт. Головне, щоб накопичення цих фактів відповідало тим очікуванням, які фахівець пов'язує з конструктивними можливостями власного професійного зростання. Ефективність його рішень і дій залежатиме багато в чому від професійної майстерності психолога, котрий спираючись на отримані результати, покликаний зорієнтувати вмотивованого відвідувача в напрямку вироблення у нього рефлексивного, активно-адаптивного стилю мотиваційно-сислової регуляції професійної реалізації.

3. Зазначені особливості стильової динаміки досліджуваної тут регуляції містять альтернативні варіанти формування професійного досвіду, які, зі свого боку, визначаються критеріями функціональної відповідності особистості професійним вимогам у кожному конкретному випадку стильової приналежності. Нами обґрунтовано, що стилі мотиваційно-сислової регуляції актуального професійного досвіду визначають певні рівні функціональної відповідності чи невідповідності особи професійним канонам у протилежних характеристиках конструктивного та деструктивного стилів. Функціональна відповідність реалізується з допомогою регуляційного механізму *безпосе-*

редньої координації професійного досвіду через підтримання адекватного співвідношення позитивних форм професійної ідентифікації та конструктивних типів взаємодії зовнішньої і внутрішньої складових мотивації. При невідповідності можливостей особистості професійним вимогам процеси корекційного впливу спрямовуються на формування у неї конкретних професійних умінь й навичок. Альтернативним варіантом тут є дія регуляційного механізму *опосередкованої координації* професійного досвіду особи, який забезпечує усвідомлення нею змісту профдіяльності через тренінгові вправи, спрямовані на розвиток ділового цілепокладання, комунікативності, критичної і творчої рефлексії тощо.

4. Стилі мотиваційно-сміслової регуляції професійного досвіду особистості визначають тенденції трансформаційних закономірностей його формування та зумовлюють багаторівневість перспективної відповідності/невідповідності особистості чинним професійним вимогам. У ситуації невідповідності особистості цим вимогам (стилї деструктивного репродукування, заперечення конструктивного вдосконалення та нестійкий) корекційний вплив центрується на формуванні в неї готовності до змін не тільки професійних, а й соціальних, у тому числі й морально-етичних, норм поведінки і діяльності. Відтак альтернативним варіантом формування професійного досвіду особистості, передусім через доповнення та зміну її системи знань, переконань і професійних ідеалів, довілля і самої себе, може розглядатися регуляційний механізм *особистісно-нормативних змін*. Водночас за відповідності особистості професійним вимогам, коли стилі мотиваційно-сміслової регуляції її досвіду демонструють тенденцію активної адаптації та стабільності (конструктивного вдосконалення та подолання деструктивного репродукування), ефективна така корекційна робота, яка підтримує професійний світогляд у спроектованому ритмі професійної самореалізації. Цей альтернативний варіант формування профдосвіду особистості функціонує як регуляційний механізм *контролю особистісно-нормативних змін*.

5. Розвиток потенційних утворень професійного досвіду особистості може здійснюватись як під впливом безпосередніх вимог професійної (навчально-фахової) діяльності, так і власне під дією морально-вольових вимог людини до самої себе як професіонала (або майбутнього спеціаліста). При цьому на кожному етапі професійного становлення відбува-

ється накопичення практичних умінь і навичок, нових способів орієнтації у сфері професійних канонів і вимог, що спричинює оновлення психологічних можливостей і ресурсів людини.

6. Функціональну роль мотиваційно-сміслової регуляції професійної реалізації можна охарактеризувати як системну здатність створення особою суб'єктивного образу своєї професійної діяльності, на основі якого й відбувається її адекватна орієнтація у вимогах останньої. Професійна ідентифікація як усвідомлення цього образу реалізує уявлення особистості про власне майбутнє, яке є невід'ємною частиною її життєвого шляху, а також прогнозує перебіг майбутньої професіоналізації у перспективному форматі її життєвого часопростору.

7. У будь-якому разі проекція змісту актуально-функціональної та потенційно-перспективної сфер життєактивності особистості у стиль мотиваційно-сміслової регуляції професійної реалізації відбувається на межі усвідомлення нею образу цієї діяльності та власних можливостей ефективного реалізації у ній. Стильовий зміст такої регуляції є не тільки фактором спричинення актуальної професійної причетності особи до навколишнього світу, а й окреслює зону прогностичних перспектив її професійного зростання, аж до вершин майстерності.

8. Для подальшого вивчення проблеми перспективними є дослідження стильового прояву мотиваційно-сміслової регуляції професійної реалізації психолога канонами-засобами верифікації таких особистісних чинників, як неусвідомлювані компоненти професійної та особистісної ідентифікацій, невротичний супровід професійної дезадаптації, індивідуальнотипологічні детермінанти професійної придатності. Актуальним видається також аналіз стильового складника мотиваційно-сміслової регуляції у професіоналізації фахівців різних спеціальностей (не лише психологів) як засіб прогнозування їх професійної придатності й успішності.

1. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації особистості. – Автореф... доктора психол. наук: 19.00.07. – К., 2004. – 26 с.

2. Вірна Ж.П. Основи професійної орієнтації: Навч. посібник. – Луцьк: РВВ Вежа, 2003. – 156 с.

3. Максименко С.Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии). – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2000. – 320 с.

4. Фурман А.В. Типологічний підхід у системі професійного методологування // Психологія і суспільство. – 2006. – №2. – С. 78–92.